

CUCERIREA BANATULUI DE CĂTRE TURCI ȘI TRANSFORMAREA LUI ÎN PAȘALÂC (1552)

Petru Iambor

Marcarea a 450 de ani de la ocuparea Banatului de către forțele otomane și transformarea lui în pașalâc (vilaiet) nu a fost un episod întâmplător și izolat, rupt din contextul evenimentelor politico-militare petrecute în Europa Centrală în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Actul în sine este strâns legat de situația din regatul Ungariei, aflat în vădit declin începând cu debutul veacului, care s-a accentuat în urma nefericitei înfrângeri de la Mohács din 1526 și s-a agravat în timpul nesfârșitelor lupte pentru tronul acestei țări, rămas vacant, antrenând cele două mari puteri concurente și rivale, Turcia și Austria.

Ca o finalitate a acestor complicate evenimente a avut loc desprinderea Transilvaniei din regatul Ungariei și formarea, nu fără eforturi, a principatului autonom, precum și pierderea unor teritorii aferente în favoarea turcilor, cum a fost Banatul. Procesul de constituire a principatului autonom sub suzeranitatea Porții este cunoscut în general și, în acest sens, se remarcă mai noua sinteză a Cristinei Feneșan¹, o amplă și pertinentă analiză, care pune în circulație material documentar bogat și inedit din arhivele austriece și turcești. Cu toate acestea, considerăm că nu este inutilă o foarte scurtă incursiune în problematica istorică a Ungariei și Transilvaniei, de care este indisolubil legată transformarea Banatului în pașalâc turcesc în urma cuceririi din anul 1552.

După înfrângerea de la Mohács (29 august 1526), regatul ungar nu mai constituia practic un element de rezistență în fața înaintării otomane. Oastea sultanului, lăsată slobodă, s-a dat, conform obiceiului, la prădarea țării. La 11 septembrie Soliman Magnificul a intrat în Buda, de unde fugise regina văduvă Maria, însoțită de curtea sa și de o bună parte a populației. Multe obiecte de artă, precum și o mare parte a vestitei biblioteci *Corvina* au fost transportate pe Dunăre și Marea Neagră la Istanbul. În capitala Ungariei a fost lăsată o gardă turcească ocrotind pe partizanii lui Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei. Preferința sultanului pentru acesta nu se explică numai prin neparticiparea sa la bătălia de la

¹ Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, 347 pag.

Mohács (el stând cu cei 25.000 de oameni în expectativă la Szeged), ci mai ales pentru unele considerații politice de viitor: Zápolya se afla în fruntea partidei antihabsburgice și asigura fidelitatea față de Poartă².

Țara s-a împărțit în două tabere rivale, grupate în jurul celor doi candidați care își disputau tronul Ungariei. Pretențiile lor la coroană se întemeiau pe legăturile cu dinastia Jagellonilor, stinsă în Ungaria și Boemia odată cu moartea fără urmași a tânărului rege Ludovic al II-lea pe câmpul de luptă de la Mohács. Ferdinand de Austria, fratele împăratului romano-german Carol Quintul, era de două ori cumnat cu defunctul rege: sora sa Maria era soția lui Ludovic al II-lea, iar soția sa Ana era sora pomenitului rege ungaro-boem. Voievodul Transilvaniei Ioan Zápolya, unul dintre cei mai importanți magnați din țară, învingătorul lui Doja și protejatul sultanului, candida la tron și în virtutea legăturilor sale cu dinastia Jagellonilor și a sprijinului din partea regelui polon Sigismund I. Era fiul comitelui Ștefan Zápolya de Zips (Špis, Szépes) și al Hedwigăi de Teschen, soră cu Barbara, prima soție a regelui polon Sigismund I. În cele din urmă, însuși Zápolya s-a căsătorit, în 1539, cu Isabella, fiica numitului rege polon și a celei de a doua soții a acestuia, Bona Sforza de Milano, devenind astfel ginerele fostului său cumnat. Isabella era vară primară cu arhiducesa Ana, soția lui Ferdinand de Austria.

Partizanii lui Zápolya erau mai numeroși în partea de răsărit a țării și în Transilvania. La 14 octombrie 1526 el a fost proclamat rege în tabăra de la Tokaj, iar la 10 noiembrie a fost încoronat la Alba Regală. Lui Ferdinand, susținut de fratele său, împăratul Carol al V-lea, i s-au alăturat croații, slovenii și fruntașii regatului grupați în partida antiotomană. El a fost ales rege al Ungariei la Bratislava la 25 noiembrie, iar la 24 februarie 1527 a fost încoronat la Praga și rege al Boemiei.

Câmpul de luptă avea să decidă care dintre cei doi "regi" vor domni efectiv. Ostilitățile au început la 19 aprilie 1527 și Zápolya, bazându-se pe sprijinul nobilimii, a pierdut bătălie după bătălie în fața mercenarilor căliți în lupte din tabăra ferdinandistă. La 23 august 1527 Ferdinand a intrat în Buda, iar după câteva succese împotriva lui Zápolya, la 18 septembrie a ocupat Alba Regală. În bătălia decisivă de la Tokaj, partizanii lui Zápolya au fost zdrobiți; acesta, refugiindu-se în Transilvania, se vede părăsit de nobili și este nevoit să plece în Polonia, după ajutor, la regele Sigismund. La 3 noiembrie 1527, în prezența majorității fruntașilor regatului, Ferdinand s-a încoronat la Buda ca rege al Ungariei. Zápolya a trimis la Poartă o solie în frunte cu abilul diplomat Ieronim Laski, palatinul de Sieradz, care a fost primit în audiență de către sultan și, la 28 februarie 1528, s-a semnat un tratat prin care Soliman

² A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1978, p. 173-174.

Magnificul declara că Ungaria este “dreptul sabiei sale” și o acorda lui Ioan Zápolya, “robul credincios”, cu condiția ca acesta să accepte protectoratul otoman și să lupte împotriva austriecilor³. Solii trimiși de către Ferdinand la Poartă au fost arestați, iar la 28 iunie 1528 turcii au declarat război lui Ferdinand. După unele ciocniri între forțele celor doi pretendenți desfășurate în Transilvania, la 10 mai 1529 a pornit marea campanie, cu 200.000 de oameni, condusă de însuși sultanul Soliman, împotriva lui Ferdinand (“războiul sfânt al Vienei”) la care au fost antrenați și domnii români în Transilvania. Oastea moldovenească trimisă de către Petru Rareș i-a înfrânt pe confederați în iunie 1529 la Feldioara, contribuind astfel, alături de fideliul lui Zápolya, la ocuparea principalelor fortificații și orașe⁴. În acest timp, armata otomană înainta spre centrul Ungariei. La 18 august, pe câmpul de la Mohács, au sosit 6000 de călăreți, în frunte cu Zápolya, pe care sultanul l-a primit în cortul său cu mare ceremonie, împreună cu marii demnitari care îl însoțeau (arhiepiscopul Francisc de Frangepan, episcopul Statileus, juristul Werbőczy). Acesta constituie actul de acceptare a suzeranității otomane de către Zápolya.

În urma asediului din 3-4 septembrie, trupele austriece s-au predat și Zápolya a fost instalat în palatul regal⁵. De aici turcii s-au îndreptat asupra Vienei, pe care au început să o asedieze la 27 septembrie, într-un sezon ploios. Ferdinand a părăsit capitala, care a fost apărată cu îndârjire de către contele Halm. Vremea rea și sezonul înaintat pentru operațiuni militare, precum și rezistența vienezilor l-au determinat pe sultan să ridice asediul, târând în robie peste 60.000 de oameni, prinși în raidurile întreprinse de turci până în Boemia și Moravia. La Buda, sultanul a lăsat un corp de ieniceri pentru paza regelui Ioan Zápolya și un consilier regal, în persoana aventurierului venețian Aloisio Gritti, prietenul marelui vizir Ibrahim⁶.

Eșecul turcilor în fața Vienei a întărit din nou tabăra imperială. Ferdinand a încheiat un tratat de alianță cu Francisc I, regele Franței, după ce mai devreme împăratul Carol Quintul a ratificat tratatul de la Cambrai care încheia ostilitățile cu Franța, renunțând la pretențiile din Italia, în

³ Erdély története, I, Budapeșt, 1987, p. 409-413.

⁴ A. Bunea, *Stăpânii Țării Oltului*, București, 1910, p. 35-37; Majláth Béla, *Maylád István*, Budapeșt, 1889, p. 12-14.

⁵ Cronicarul turc Ğelalzade motivează preferința sultanului pentru Zápolya: “Scopul său era ca după luarea Budei să ocupe crăiia Ungariei, deoarece craiul Ioan era o jucărie în țara ungurească (*Madjaristan*). Acesta dacă vedea că dușmanul trimitea oști în vreun colț sau altul al țării sale, atunci el, fugind ca șoarecele de pisică, căuta o gaură în care să se ascundă” (*Cronici turcești privind Țările Române*, ed. M. Guboglu și M. Mehmet, I, București, 1966, p. 249).

⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 176-177.

schimbul posesiunilor burgunde. De acum înainte, până în 1535, situația lui Zápolya era critică, supușii săi părăsindu-l pe rând în favoarea lui Ferdinand, în timp ce dezordinile și abuzurile adânceau criza internă a provinciei.

Războiul turco-austriac a continuat pe teritoriul Ungariei și Austriei în cursul anului 1532. La 22 iunie 1533 s-a ajuns la încheierea primului tratat de pace între Poartă și Austria. În timpul tratatelor purtate de marele vizir Ibrahim pașa și delegații austrieci, a fost separată problema Austriei de cea a Germaniei: în tratat nu era cuprins Carol Quintul, al cărui titlu nu era recunoscut de către turci. Ferdinand se declara vasal Porții, renunțând la moștenirea Ungariei, păstrând din această țară doar o fâșie din nord-vest, pe care de altfel o stăpânea efectiv, pentru care urma să plătească anual un haraciu de 30.000 de galbeni⁷. Succesul era evident pentru turci. Iluzia unui imperiu european al lui Carol Quintul era spulberată prin acceptarea "protecției turcești" de către Francisc I al Franței mai înainte și de către Ferdinand al Austriei, acum.

Dar tratatele încheiate atât între principalii protagoniști cât și între forțele locale nu erau sortite respectului și duratei. La un moment dat toate forțele politice din Transilvania, precum și domnii români, au încercat alcătuirea unui front comun sub oblăduirea lui Ferdinand, îndreptat împotriva turcilor. Dar toate promisiunile imperialilor s-au dovedit deșarte.

Între timp, în Ungaria Superioară a reizbucnit conflictul între cei doi regi. Zápolya a încheiat prin agenții săi o alianță cu Franța, susținătoarea politicii otomane în Europa Centrală, ceea ce a dus la întreruperea tratatelor de la Oradea dintre părțile beligerante. Oastea lui Zápolya, comandată de către călugărul Martinuzzi, noul favorit al principelui, un intrigant notoriu, abil politic, dar lipsit de talent militar, a suferit înfrângeri substanțiale. Intervenția lui Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, și a turcilor a pricinuit imperialilor serioase pierderi în Slovacia la sfârșitul anului 1537 și la începutul celui următor⁸. Se impunea, după mai bine de zece ani de lupte – deși pretențiile politice nu s-au diminuat în nici un fel – încheierea unei păci. După șase luni de tratative s-a încheiat *pacea de la Oradea*, la 24 februarie 1538⁹, rămasă deocamdată secretă pentru Poartă. Zápolya urma să stăpânească partea din Ungaria ocupată de către trupele sale, împreună cu Transilvania, care, în cazul morții sale fără urmași, treceau în stăpânirea Habsburgului. Dar proiectul său de căsătorie era potrivit și bine ales. Sigismund I, regele

⁷ *Ibidem*, p. 179.

⁸ Majláth B., *op. cit.*, p. 40, 59-61; *Erdély története*, I, p. 417-418.

⁹ Károlyi A., în *Századok*, 12, 1878, p. 27-32; Majláth B., *op. cit.*, p. 40, 59-61; A. Decei, *op. cit.*, p. 191.

Poloniei, pe a cărei fiică Isabella a cerut-o, condiționa căsătoria cu recunoașterea viitorului ginere ca rege al Ungariei din partea lui Ferdinand de Austria și a împăratului Carol Quintul. Matrimoniul s-a încheiat la 2 martie 1539.

Ioan Zápolya era neliniștit din pricina turcilor care aflaseră între timp de prevederile tratatului de la Oradea și puteau pătrunde oricând în Transilvania pentru a-l pedepsi, după ce îl scosese din domnie, în septembrie 1538, pe Petru Rareș. Dealtfel, spaima era generală printre forțele creștine. Foarte probabil că Soliman Magnificul a luat în considerare posibilitatea unei ridicări generale, a unui război popular, de care erau conștienți și unii contemporani. Iată ce afirmă umanistul Anton Verancsics, prepozitul capitlului de la Alba Iulia: "Dar s-a temut Soliman ca nu cumva, când ar încerca el să ocupe Transilvania sau Țara Românească, sau Moldova, toate aceste țări să se unească împreună și să apere în parte prin curse, în parte – ceea ce, de asemenea, nu este greu de crezut – prin forță, deoarece sunt foarte bine apărate de munții cei mai abrupti, de pădurile cele mai greu de străbătut, de cele mai mari prăpăstii, de râuri repezi și de torente primejdioase, cu văi și poteci nespuse de strămte, cu o cavalerie uimitor de numeroasă și o armată țărănească atât de pricepută și atât de dâră în atacarea dușmanului în asemenea locuri grele, încât cine nu ar vedea acest lucru, cu greu ar putea să îl creadă"¹⁰.

Se observă cum crește interesul general pentru situația din această parte a Europei și contemporanii sunt conștienți de importanța strategică, politică și economică a Transilvaniei în contextul luptei pentru deținerea puterii în Ungaria; acest lucru se reflectă în relatările ambasadurilor și călătorilor, în scrierile umaniștilor sau în produsele cartografice din prima jumătate a secolului al XVI-lea¹¹. Refacerea integrității regatului Ungariei era considerată mult mai lesne de îndeplinit dacă această mișcare ar fi fost pornită din Transilvania. Chiar și Martinuzzi, într-o scrisoare adresată împăratului Carol Quintul, arată că "mult mai ușor se poate restitui Transilvania (plecând) din Ungaria"¹².

În anul 1540, Ioan Zápolya, bolnav, s-a văzut din nou părăsit de principalii nobili ardeleni, adversari ai lui Martinuzzi, grupați într-o *ligă*¹³, în frunte cu voievodul Ștefan Mailat, care urmărea în ultimă instanță desprinderea Transilvaniei din regatul Ungariei și proclamarea ei ca

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 418.

¹¹ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 121-127.

¹² E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/4, doc. nr. CCCXXXI, p. 533-534.

¹³ I. Lupaș, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 115; Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, 1980, p. 105-113.

principat autonom sub suzeranitatea Porții, căreia îi va plăti un haraci de 12.000 galbeni. Aceste intenții au premers împărțirea regatului Ungariei în 1541 de către sultanul Soliman. Pentru a-și realiza planul, Mailat s-a apropiat din nou și de Ferdinand, prin intermediul cumnatului său Toma Nádasdy, promițându-i Habsburgului, în schimbul unui ajutor armat în lupta împotriva lui Zápolya, tot sprijinul în dobândirea tronului Ungariei. Aflând de conspirația lui Mailat, Zápolya a părăsit Buda și a venit în Transilvania, destituindu-i pe voievozii Ștefan Mailat și Emerik Balassa¹⁴. În absența sa, regina Isabella a născut un băiat. La aflarea veștii, în zadar a încercat Zápolya să se reîntoarcă în capitală pentru a-și vedea feciorul; la 22 iulie 1540 s-a stins în brațele lui Martinuzzi, pe care l-a numit tutore al fiului său, alături de Petru Petrovici, comitele de Timiș, cu care se înrudea. Cei doi tutori ai micuțului prinț Ioan Sigismund s-au străduit să-i mențină pe aderenții lui Zápolya și să câștige bunăvoința sultanului pentru cauza acestuia.

Poarta l-a recunoscut pe noul născut Ioan Sigismund *rege al Ungariei*, ceea ce nu convenea lui Ferdinand, acesta văzându-se frustrat de posesia teritoriilor prevăzute în pacea de la Oradea. Inevitabil, au început alte ostilități între cele două tabere. La 20 iunie 1541, sultanul a pornit o nouă expediție care avea să pecetluiască soarta Ungariei. Avangarda condusă de către vizirul Mehmed-pașa și beglerbegul Rumeliei, Hüsrev-pașa, a despresurat Buda asediată de către austrieci. La 26 august 1541 a ajuns în tabăra de lângă Buda sultanul, care i-a poruncit reginei Isabella să-l trimită pe pruncul *Istefan* (cum îl numeau turcii pe micuțul Ioan Sigismund, deoarece așa îi anunțase din greșeală delegația condusă de Ștefan Werbóczi la Poartă). Copilul a fost înfățișat sultanului de către o delegație de magnați din care făcea parte și "fratele" Gheorghe (Martinuzzi), tutorele său¹⁵. În aceeași zi, sultanul a dat ordinul de a fi ocupată capitala prin infiltrarea ienicerilor și a altor soldați turci ca vizitatori (29 august 1541). La 2 septembrie, sultanul și-a făcut intrarea în Buda, unde a luat măsuri hotărâtoare pentru viitorul Ungariei.

Partea centrală a Ungariei a fost anexată la Imperiul otoman și transformată în *vilaiet* (pașalâc), cunoscut cu numele de *Orta Mecaristan*, unde a fost lăsată o garnizoană de 6000 de oameni. Fostul regat a fost împărțit, de fapt, în trei părți¹⁶: centrul și sudul, anexat Imperiului otoman; vestul (inclusiv nordul Croației și Slovenia) și nord-vestul (o parte din

¹⁴ *Monumenta Comititalia Regni Hungariae*, II, Budapest, 1875, p. 161-168.

¹⁵ Cu prilejul înfățișării lui Ioan Sigismund Zápolya, sultanul s-a adresat delegației nobililor, motivând intenția de a ocupa Buda: "Craiul de la Viena Ferdinand nu va îngădui ca voi să stăpâniți Buda, oricând vă poate tulbura. Mai potrivit este să vă dau țara Transilvaniei împreună cu împrejurimile sale, unde să vă duceți și să trăiți" (*Cronici turcești*, p. 249).

¹⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 191-192; *Erdély története*, I, p. 421.

Slovacia, fără Cașovia, care ținea de Transilvania) a fost anexat Austriei (pentru aceste teritorii împărații din Casa de Habsburg se intitulau regi ai Ungariei; Transilvania, împreună cu Banatul (până în 1552), Ucraina subcarpatică și o parte a Slovaciei constituiau *principatul autonom al Transilvaniei*, sub suzeranitatea Porții (până în 1691). Pentru teritoriile stăpânite efectiv în Ungaria, Ferdinand trebuia să plătească un haraciu de 30.000 de galbeni, conform tratatului din 1547 care a încheiat un nou conflict turco-austriac. Austria a devenit astfel un stat tributar Porții, fără a fi vasal.

Soarta spațiilor de la răsărit de Tisa a fost hotărâtă de către Soliman în timpul acestei șederi la Buda. În tratatele secrete încheiate în septembrie 1541 cu Martinuzzi s-au pus bazele principatului autonom al Transilvaniei, deși acest statut a fost acordat mai târziu. Având în vedere faptul că aceste teritorii se aflau într-o zonă mai ferită din calea marilor evenimente legate de succesiunea regatului maghiar, precum și datorită rolului lor în aprovizionarea operațiunilor militare ulterioare, Poarta a desprins Transilvania, Partium și comitatul Timiș de regatul Ungariei și le-a acordat statute de semicucerire, sub formă de *sandjakate*¹⁷. Oficial, printr-un firman scris cu aur și lapislazuli, regatul Ungariei i-a fost atribuit lui Ioan Sigismund, pe care sultanul îl administra până la majoratul principelui, pe care l-a trimis, sub locotenența reginei Isabella în Transilvania, avându-i consilieri pe Martinuzzi și Petru Petrovici. Acestuia din urmă i-a fost încredințată administrarea comitatului Timiș. Micul prinț purta doar formal titlul de *rege al Ungariei*, nefiind de altfel niciodată încoronat.

Între trimișii lui Ferdinand și regina Isabella s-a ajuns la o înțelegere în 29 octombrie 1541 la Gilău, prin care regina primea vechiul domeniu *Špis* (*Zips*, *Szépes*) al familiei Zápolya din Ungaria Superioară stăpânită de austrieci și un ajutor anual de 12.000 galbeni, fiind obligată să îi predea lui Ferdinand câteva cetăți din Ungaria și Transilvania, precum și ceea ce era esențial – coroana regală a Ungariei¹⁸.

În anii următori, ostilitățile între turci și austrieci au continuat, sultanul anexând *vilaietului de Buda* alte cetăți, orașe și teritorii ungurești (Strigoniu, Alba Regală, Siklos etc.), ajungându-se până la urmă la pacea mai sus amintită din 1547, semnată, pe lângă Austria, și de către Franța, Sfântul Scaun, Veneția și Carol Quintul, acesta din urmă doar în calitate de

¹⁷ Cristina Feneșan, *Începutul dominației otomane asupra Banatului la 1541*, în *Revista Arhivelor*, 49, 1, 1987, p. 43-45.

¹⁸ R. Goos, *Österreichische Staatsverträge Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Viena, p. 95, 97-98.

sa de rege al Spaniei¹⁹. Asigurat de această pace în Europa Centrală, sultanul Soliman a pornit într-o nouă campanie militară împotriva Iranului, între 1548-1550. Austriecii, profitând de absența sultanului și a trupelor sale din Europa, au rupt pacea cu Poarta și, în virtutea înțelegerii secrete dintre solii lui Ferdinand și Martinuzzi din 8 septembrie 1547, Transilvania urma să fie predată Habsburgului²⁰. Regina Isabella s-a adresat Porții, cerând înlocuirea lui Martinuzzi cu Petru Petrovici, care în noua sa calitate de guvernator, a intrat în Transilvania cu trupe, fiind secondat de pașa de Buda și de oștile domnilor români Mircea Ciobanul și Iliăș Rareș. Martinuzzi a reușit să-i câștige de partea sa pe secui și să-i respingă pe aliați, mai ales că regina, nehotărâtă, a cerut în noiembrie 1550 pașei Kasim, beglerbegul de Buda, să își retragă trupele care intraseră pe valea Mureșului. Manevrele lui Martinuzzi de a încheia tratativele cu imperialii au determinat Poarta să insiste în cedarea cetății Becej de pe Tisa și mărirea haraciului la 40-50.000 ducăți²¹. Noile cereri de ajutor ale Isabellei împotriva lui Martinuzzi, în aprilie 1551, nu au putut răsturna situația. Tratativele de cedare a Transilvaniei către imperiali au fost perfectate și trupe alcătuite din vreo 7000 de mercenari (cei mai mulți spanioli) sub comanda generalului Giovanni Battista Castaldo au intrat în țară în 4 iunie 1551²². Martinuzzi a trecut de partea ocupanților și a convins-o pe regină și pe fiul ei să cedeze Transilvania, Banatul și Partium lui Ferdinand în schimbul ducatelor *Oppeln* și *Ratibor* din Silezia austriacă și a unui venit anual de 25.000 florini (în realitate, Isabella a fost răsplătită cu încă 100.000 florini). "Fratele" Gheorghe a fost răsplătit, devenind arhiepiscop de Strigoni, primind pălăria de cardinal precum și funcția de primat și guvernator al Ungariei²³.

După plecarea Isabellei și a lui Ioan Sigismund, Transilvania a rămas în stăpânirea lui Castaldo și a lui Toma Nádasdy în calitate lor de comisari imperiali. Nemulțumirile s-au manifestat din plin în toate părțile societății din cauza abuzurilor de tot felul, încălcării rânduielilor statornicite și promovării în funcțiile înalte a unor elemente străine.

Aflând despre cele întâmplate în Transilvania (intrarea trupelor austriece, predarea coroanei regale maghiare lui Ferdinand de către regina Isabella, neplata haraciului și, mai ales, trădarea lui Martinuzzi) sultanul s-

¹⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. 193.

²⁰ Szilágyi S., *Erdélyi országgyűlési emlékek*, I, Budapeșt, 1875, p. 250-251; A. Veress, *Izabella királyné*, Budapeșt, 1901, p. 292-293.

²¹ *Ibidem*, p. 312.

²² Kropp L., în *Hadtörténelmi Közlemények*, 1895-1896, p. 8-9.

²³ *Erdély története*, I, p. 431-432.

vor ajuta dinăuntru. Aflând despre aceste manevre, "ghiaurii austrieci ... i-au șters ca pe niște litere scrise pe ghiaurii sârbi"³².

Asediul Timișoarei a început la 1 noiembrie, după ce Mohamed Sokollu l-a somat pe Stefan Losonczy, comandantul cetății, să se predea. Acesta îi răspunse pașei că Timișoara nu poate fi luată cu scrisori, ci cu tunuri, însă acestea le lipseau turcilor. Atacul s-a concentrat în zona *turnului de apă* ridicat lângă zidul cetății. Dar focul neconținut susținut de către apărătorii din turn i-a împiedicat pe turci să se apropie de ziduri prin săparea de șanțuri, iar dese ieșiri ale celor asediați le provocau mari pierderi. Majoritatea izvoarelor motivează ridicarea asediului la 16 noiembrie datorită condițiilor meteorologice: ploile abundente, care au produs inundații și frigul care anunța o iarnă timpurie. Dar ordinul dat de marele vizir Rustem-pașa pentru ridicarea asediului pare să fi ținut cont în primul rând de unele manevre ale lui Martinuzzi, care a trimis la Poartă haraciul datorat³³. Printr-un firman, lui Mehmed Sokollu i se aduceau la cunoștință următoarele: "Din vilaietul Transilvaniei a sosit haraci și s-a acordat un *ahidname* (act, firman) imperial pentru a fi arătat la nevoie. De aceea, să te mulțumești cu ocuparea cetăților smulse până acum și să te întorci"³⁴. La adăpostul nopții, trupele lui Mehmed Sokollu s-au retras spre Belgrad, fără a-i trimite ajutor lui Ulama-pașa la Lipova. Ștefan Losonczy i-a urmărit pe turci în retragere, pricinuindu-le mari pierderi în ariergarda acestora și a alungat garnizoana din Felnac, care putea amenința Timișoara. În Timișoara, a reparat și întărit fortificațiile.

Între timp, oștile reunite, compuse din mercenari spanioli, valoni, nemți, italieni de sub comanda lui Castaldo și ardelenii (în majoritate secui) de sub comanda lui Martinuzzi, totalizând aproximativ 80.000 de oameni, au sosit în fața Lipovei la 4 noiembrie. Artileria grea a lui Castaldo a lovit cu violență zidurile, provocând mai multe breșe, spaniolii și germanii producând mari pierderi trupelor de ieniceri. O contribuție substanțială prin exemplul personal a avut-o Toma Nádasdy și Sforza Pallavicini, cu italienii de sub comanda sa, care au intrat primii în oraș. Garnizoana turcească a lui Ulama-pașa s-a închis în cetate. Castaldo a ordonat atacarea cetății pentru a nu da răgaz turcilor, iar Pallavicini a deschis focul. Ulama a oferit capitularea promițând, în schimbul posibilității de retragere, cedarea Cenadului. Castaldo, în calitatea sa de învingător, se considera îndreptățit să dicteze condițiile capitulării. Martinuzzi, în schimb, pentru a nu stârni și mai mult furia turcilor, încerca

³² *Cronici turcești*, p. 274, 282, 283.

³³ G. Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae*, pars II, Bratislava, 1806, p. 282-284; Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCCCXVI, p. 650.

³⁴ *Cronici turcești*, p. 284.

a înfuriat nespus și a ordonat măsuri represive²⁴. Iată cum rezumă cronicarul Ğelalzade motivele intervenției otomane din 1551: “Omul cel josnic cu numele de *Barata* (“Fratele” Martinuzzi), care, supunându-se înaltei împărății, se bucura, ca tribut, de cinste și era stăpânul vilaietului Transilvaniei și care, prin încredințarea sultanului era banul acelei țări întinse ... s-a înțeles și s-a unit cu craiul Austriei Ferdinand (*Ferandus*) și scoțându-și grumazul din jugul supunerii, n-a mai dat *gizie* și haraci. El a început să bată din toba revoltei în puternica și întărita cetate numită *Becej* (*Bedj*), aflată pe întinderile aceluia vilaiet. El lua proviziile care erau trimise din Imperiul otoman la cetatea Seghedinului și nu lăsa nici pasărea să zboare pe fluviul Tisa ... Din această pricină, ocrotitorul de țări a socotit să facă în așa fel încât acel ghiaur îngâmfat și rătăcit să piară din lume”²⁵. Sultanul a poruncit deîndată beglerbegului Rumeliei, Mehmed Sokollu-pașa (numit *serdar*) să invadeze provinciile ungurești cu trupele otomane din subordinea sa și cu cele din împrejurimi (aproximativ 80.000 de oameni). Trupele s-au adunat la Sofia, unde au venit și cele conduse de Ulama-pașa de Bosnia, Ali-pașa de Srem și altele²⁶. Se puneau astfel la cale operațiunile militare care aveau să se finalizeze cu ocuparea Banatului și transformarea lui în pašalâc.

Nu întâmplător, zona vizată pentru cucerirea otomană era spațiul strategic dintre Dunăre, Tisa și Mureș, din imediata vecinătate a provinciilor otomane, acesta constituind un avanpost spre nord pentru eventualele noi cuceriri și pentru un control mai eficient asupra Transilvaniei. Miza cea mare era – pe lângă celelalte fortificații – cucerirea Timișoarei, cea mai puternică cetate din acest spațiu sud-estic al Ungariei.

Trupele otomane, sub comanda lui Mehmed Sokollu, au pătruns în Belgrad, de unde au trecut podul cel mare de pe râul Sava. În relatarea sa mai târzie, Evlia Celebi arată că, la trecerea Savei, la cetatea Vukovár au sosit în ajutor 2000 de ieniceri, cu tunuri, trimiși de către padișah, precum și o oaste tătărăscă²⁷. Au trecut Tisa pe la Titel și au împresurat cetatea *Becej*, pe care au ocupat-o după un asediu de șapte zile. S-au îndreptat apoi spre răsărit, ocupând cetatea *Bečkerek* (azi Zrenjanin), ai cărei locuitori au cerut *aman* (îndurare) și au fost cruțați, însă bunurile lor au

²⁴ Szántó I., *A török 1551 őzi hadjarata és a Maros völgye*, în *Hadtörténelmi Közlemények*, XIX, 1972, p. 74 și urm.

²⁵ *Cronici turcești*, p. 279.

²⁶ *Cronici turcești*, p. 272-279, 413; A. Decei, *op. cit.*, p. 193-194; Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului* (ed. C. Feneșan), Timișoara, 1984, p. 69.

²⁷ *Călători străini despre Țările Române* (ed. M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru), VI, București, 1976, p. 492.

fost împărțite între cuceritori. În amândouă cetățile au fost instalate gărzi otomane²⁸. În continuare, Mehmed pașa “cel norocos” s-a îndreptat “spre cetatea *Cenad* care era un fel de munte natural și avea zidărie solidă”. La vederea cetelor islamice, arată cronicarul cel mai bine documentat, Mustafa Ğelalzade, “s-a pus capăt sforțărilor și împotrivirii ghiaurilor”, care “au cerut iertare și comandantul cel înalt, la rândul său, dându-le sigiliul de aman, a trecut la stăpânirea acestei fortărețe și la paza ei”²⁹. Au fost atacate cetățile *Felnac* și *Arad*, care s-au predat fără rezistență³⁰. La începutul lunii octombrie 1551 a început asediul asupra cetății *Lipova*.

Pătrunderea armatelor otomane în Banat și succesele lor rapide i-au înspăimântat pe căpitanii generali ai Transilvaniei. Mercenarii lui Castaldo erau insuficienți pentru o confruntare serioasă cu dușmanul. Acesta i-a transmis lui Andrei Bathori, căpitanul Lipovei, să reziste cum poate și, până la sosirea unor ajutoare ardelene, să-și întărească forțele cu sârbi și români din regiune. Deși Martinuzzi a trimis sabia însângerată prin țară, pentru a anunța pericolul și mobilizarea la oaste, el era bănuț de Castaldo, nu fără temei, de tergiversarea trimiterii de ajutoare în sprijinul Lipovei asediate. Andrei Bathori a plecat la Oradea după ajutoare și i-a încredințat comanda celor 400 de apărători lui Ioan Petheo, care însă, la venirea turcilor, a părăsit orașul, astfel că Mehmed Sokollu a ocupat la 8 octombrie o cetate fără nici un fel de apărare. L-a lăsat aici pe Ulama bey, pașă de Bosnia, cu aproximativ 4000 de călăreți și pedestrași, el plecând cu grosul oastei să asedieze Timișoara³¹. Mustafa Ğelalzade scrie că “Timișoara era o cetate pizmuită de lumea aceasta care se rotește și avea turnuri și ziduri foarte puternice, fiind cu neputință de a fi trecute. De aceea, era greu să se poată pune mâna pe ea. Ea era cea mai însemnată și cea mai puternică dintre cetățile țării Transilvaniei. Uneltele ei de pază sunt desăvârșite, turnurile sunt înalte, iar în ceea ce privește rezistența este proverbială”. Iar în altă parte, același cronicar arată: “Fortărețele, bisericile și turnurile de clopotnițe erau apărate de apele mlăștinoase din jur. Întăriturile sale erau puternic înarmate. În lăcașurile sale de închinăciune se găsesc diferite lucruri artistice, frumos ornate, precum și tot felul de cruci”. Încă înainte de începutul asediului “ghiaurii sârbi” din oraș au trimis pașei “pe jumătate știrea” că, dacă turcii vor ataca Timișoara, ei îi

²⁸ *Cronici turcești*, p. 249, 280, 413.

²⁹ *Cronici turcești*, p. 281.

³⁰ *Cronici turcești*, p. 280.

³¹ *Cronici turcești*, p. 281; Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 69-70; Kropf L., *Lippa ostroma 1551, în Hadtörténelmi Közlemenyek*, 1897, p. 225 și urm.

să-i satisfacă dorința lui Ulama. Astfel că, din voința cardinalului, s-a încheiat un armistițiu de 20 de zile, în 16 noiembrie, cu condiția ca, la împlinirea lui, cei 300 de turci, câți mai rămăseseră, să părăsească cetatea. El a avut o întrevvedere cu pașa, căruia i-a oferit mijloace de transport și furnituri și a poruncit să fie însoțit până la Tisa. Dar, la plecarea din Lipova, turcii au fost atacați de trupe ungurești și, în urma încăierării, au căzut mulți din ambele tabere. Ulama, rănit, abia a ajuns la Belgrad. Acestei trădări îi vor răspunde turcii în anul următor³⁵.

În Lipova eliberată a fost lăsată o garnizoană spaniolă în frunte cu Aldaña, restul armatei plecând spre Transilvania, oprindu-se la Vințu de Jos, unde cardinalul avea un castel. Aici a fost ucis la 17 decembrie, la porunca lui Castaldo, plătind astfel toate trădările de care a dat dovadă acest bărbat care, dintr-un simplu călugăr paulin de origine croată, s-a ridicat la demnitățile de tezaruar, episcop, cardinal, guvernator, conducător de oști.

La începutul anului 1552, ocupat cu campania din Iran, sultanul Soliman a ordonat tuturor pașalelor din provinciile ocupate de turci în Ungaria, Croația, Slavonia și Bosnia să atace ținuturile cu care se învecinau. La 22 aprilie, l-a destituit din funcție pe serdarul Mehmed Sokollu pentru greșelile din anul precedent, lăsându-l în demnitatea de beglerbeg al Rumeliei. În locul lui, comanda supremă a armatei a fost acordată celui de-al doilea vizir, Kara Ahmed-pașa, un ostaș valoros, care aducea cu el câteva zeci de mii de ieniceri, cu tunuri, tunari și cuirasați. La Belgrad, s-au unit cu oastea lui Mehmed Sokollu și au plecat spre Timișoara, unde au ajuns la 27 iunie. S-au dat lupte pe teritoriul Ungariei. La 24 februarie Hadîm Ali, pașa de Buda, a ocupat Seghedinul, iar la 11 aprilie Vészpremul din Transdanubia³⁶.

Ferdinand era conștient de pericolul turcesc și a trimis trupe în Ungaria. Castaldo, la rândul său, a participat alături de noul voievod al Transilvaniei, Ștefan Bathori, la dieta de la Turda, unde s-au luat hotărâri și măsuri pentru apărarea Transilvaniei în cazul unui atac turcesc conjugat și cu intervenția domnilor români. S-a hotărât întărirea garnizoanelor din Lipova și Timișoara și o mai bună aprovizionare cu alimente și muniții, comitele Ștefan Losonczy fiind îndemnat să apere Timișoara cu toate forțele, dacă turcii o vor ataca, lucru de care nimeni nu se mai îndoaia³⁷.

La 27 iunie 1552, oștile turcești și-au întins corturile în împrejurimile Timișoarei. Aveau 36 de tunuri mari (*balimeze*) și mai multe mici, rezerva de pulbere fiind suplimentată ceva mai târziu, în

³⁵ *Cronici turcești*, p. 281-282, 484-485; A. Decei, *op. cit.*, p. 194.

³⁶ Cf. F. Griselini, *op. cit.*, p. 71-72; A. Decei, *op. cit.*, p. 194.

³⁷ C. Feneșan, *Constituirea principatului*, p. 148-150.

timpul asediului, odată cu venirea trupelor beglerbegului Hasan-paşa al Anatoliei. Nu se cunoaşte numărul turcilor; comandantul Timișoarei Ștefan Losonczy, avea 2.300-2.500 de oameni înarmați, din care 400 erau mercenari spanioli și germani aflați sub comanda lui Alfonso Perez. Castaldo a trimis câteva sute de soldați în ajutorul lui Aldaña, comandantul cetății Lipova, care însă nu a intervenit în ajutorul asediaților din Timișoara³⁸. De altfel, cronicarul turc Ibrahim Pecevi citează, în lucrarea sa, cuvintele lui Losonczy către Ferdinand, regele său, în care îi reproșează acestuia dezinteresul și neacordarea de ajutor: “Anul trecut eu mi-am făcut datoria, acum oastea islamică se pregătește să meargă asupra ta... Din partea voastră nu văd nici un fel de ajutor; cei care se închid acolo <în cetate> se închid pentru moarte”³⁹.

Desfășurarea evenimentelor este descrisă cu destul de multe detalii atât de către unii cronicari creștini cât și de către cei musulmani⁴⁰. Luptele au fost înverșunate, turcii fiind favorizați de căldura și uscăciunea verii, care a secat mlaștinile din jurul cetății, permițându-le să se apropie de ziduri. Au construit și un pod peste mlaștini și stufăriș, lung de peste 200 de metri, pentru a se apropia cât mai mult, a plasa tunurile și a construi metereze. Turcii au pus în poziție de bătaie două baterii, fiecare cu câte opt tunuri de calibru mare, care au bătut timp de patru zile una dintre redute cu atâta putere, încât aceasta a trebuit să fie părăsită. Apoi a fost atacată cealaltă redută, cu atâta putere încât spaniolii de sub comanda lui Gaspardo au fost nevoiți să se retragă în galeria acoperită. De aici ei au încercat să repare spărtura pe care dușmanul a făcut-o în zidul atât de puternic bătut de artilerie. Asediații au reușit să iasă în afara cetății și să producă pierderi umane atacatorilor. Pierderile au fost însemnate în ambele tabere⁴¹.

Un moment interesant al înfruntărilor îl găsim la cronicarul Țelalzade, care povestește că serdarul Mehmed Sokollu a primit sarcina de a aduce poveri de lemne din pădure care au fost “folosite împotriva rebelilor când lupta s-a întezit”. Asediații “s-au străduit să dea foc cu țitei (*nefi*) grămezilor de lemne, dar gaziii, la rândul lor, au udat lucrurile care ardeau, aruncând apă ... și au făcut roți (*dolap*) mari pentru a trage apă și au făcut jgheaburi uriașe”⁴². Astfel că “aproape o lună întreg pământul a văzut aceste fapte, zidurile cetății, precum și ale unei părți din încăperi, au

³⁸ A. Decei, *op. cit.*, p. 194.

³⁹ *Cronici turcești*, p. 486.

⁴⁰ Relatări din *Sambuccus* (Zsamboki), *Istvánfy, Timon, Rewa, Forgach*, la Fr. Grisellini, *op. cit.*, p. 73-76; *Cronici turcești*, p. 189, 190, 249-250, 255, 274-288, 295-296, 413-415, 483-487, 538-539.

⁴¹ Cf. F. Grisellini, *op. cit.*, p. 74.

⁴² *Cronici turcești*, p. 285.

fost distruse de pietrele aruncate de tunuri și cei din Timișoara și-au dat seama că nu sunt în stare să țină stavilă oceanului de oști”⁴³.

În urma unui iureș turcesc, galeria acoperită a fost pierdută și Losonczy a trebuit să se retragă cu apărătorii în *turnul de apă* de deasupra porții celei mari. Asediul acestuia a durat mai mult de 20 de zile, până când turcii l-au minat și l-au aruncat în aer. Asediații s-au refugiat în castel. Dar, numărul lor scăzând proporțional cu moralul și speranța de a primi ajutor din afară și după deliberări în cadrul comandamentului, Losonczy a comunicat inamicului condițiile de predare a castelului și de părăsire a cetății cu oamenii rămași, sub o supraveghere strictă⁴⁴.

În timpul retragerii s-a întâmplat sau a fost provocat un incident care l-a determinat pe Losonczy să riposteze cu ultimele sale forțe fizice. Copleșit de mulțimea turcilor, el a fost rănit mortal și târît în fața lui Ahmed-pașa, care a poruncit să fie decapitat. Capul său, umplut cu pleavă, a fost trimis la Istanbul. Ibrahim Pecevi motivează încălcarea de către turci a condițiilor inițiale ale capitulării: “Motivul stricării capitulării a fost acela că atunci când, în urma capitulării, Ulama-pașa a ieșit din Lipova (958/1551), Törek Ferendj a călcat obligațiile acesteia”⁴⁵.

Cronicarul Mustafa Ğelalzade descrie astfel ultimele lupte și capitularea Timișoarei: într-un puternic iureș pornit din toate părțile, “oștile cele numeroase ca marea” au cucerit cetatea, ucigând peste 500 de creștini. În cele din urmă, asediul turcilor s-a încheiat cu ocuparea suburbiilor (*varos*) cetății, unde s-au dat lupte crâncene. “Oștile dușmane aveau pe cap căști de oțel, pe mâini zale, iar pe piept și pe gât scuturi. La rândul lor, turcii înarmați cu iatagane, topoare, buzdugane și trunchiuri de copaci făceau ca dușmanii să-și găsească moartea în fel și chip. Unele din capetele lor au fost potrivite cu grijă. În această luptă a fost tăiat și capul lui Losangi (Losonczy)”⁴⁶. Același autor dă și o altă variantă: “Atunci, serdarul oștii otomane a dat *aman* pentru salvarea sufletelor lor și le-a îngăduit să plece cu condiția ca să nu ia nimic din uneltele de luptă și din avuții. Dar, afurisiții, nerespectând cuvântul dat, au luat banii pe care îi aveau și au plecat din cetate cu viclenie, astupând gurile prinșilor musulmani și ascunzându-i în care. Atunci, unul dintre prinșii legați la gură, ajuns la disperare, strigând în gura mare, a înștiințat în clipa morții viclenia ghiaurilor și gazii ... i-au nimicit într-o clipită pe acei nenorociți și s-au săturat cu avuțiile și cu familiile lor, precum și cu multe prăzi”. Cetatea Timișoara, “dorită de toți musulmanii, intrând în mâinile

⁴³ *Cronici turcești*, p. 539.

⁴⁴ Cf. F. Grisellini, *op. cit.*, p. 74.

⁴⁵ *Cronici turcești*, p. 486.

⁴⁶ *Cronici turcești*, p. 275-276.

luptătorilor credinței și locul acela, împreună cu localitățile din jur, având întinderea unui beilerbeilic, a fost dat lui Kasım-pașa cel nimicitor de dușmani și mai mare decât cei de o seamă cu el⁴⁷. La aflarea veștii despre căderea Timișoarei, Aldaňa, comandantul Lipovei, de frica turcilor, cu toate protestele spaniolilor din subordine și cu insistențele unor comandanți de detașamente militare locale dispuși să reziste, a distrus tunurile și a aruncat în aer depozitele de praf de pușcă, fugind în Ardeal. Turcii au putut intra nestingheriți în Lipova⁴⁸.

Încercările de intervenție pentru alungarea turcilor au fost zdrobite, așa cum s-a întâmplat cu detașamentul avându-l în frunte pe căpitanul Seghedinului, Toth Mihai, pe al cărui fiu turcii l-au luat prizonier⁴⁹. Ahmed-pașa a rămas în Timișoara, lăsând pe seama lui Hassan prădarea ținuturilor și cucerirea fortificațiilor și a principalelor localități. Astfel că “peste 20 de cetăți și fortărețe au fost cucerite în această expediție strălucită, fiind luate în stăpânire unele prin acordarea iertării iar altele prin puterea săbiilor vărsătoare de sânge⁵⁰. Amintim următoarele fortificații, cele mai multe constituind linia defensivă a Mureșului, dar și altele din zona de câmpie a Banatului: *Șoimuș, Radna, Arad, Ciala, Pâncota, Șemlac, Felnac, Igrış, Cenad, Nădlac, Makova, Ceacova, Buiuk Sadj* (?), *Kuciuk Sadj* (?), *Kâral Hisarî* (?), *Mănăștur, Făget, Iliia, Merginea, Bečcherek, Orșova*⁵¹.

Teritoriile deluroase și muntoase din estul și sudul Banatului, cu cetățile *Lugoj* și *Caransebeș*, n-au fost cucerite de turci în 1552 (abia în 1658), aceste *vilaieturi* unde s-au refugiat foarte mulți oameni din teritoriile ocupate fiind obligate să plătească haraciu⁵². Trupe turcești au întreprins expediții de jaf și spre nord, în locurile dintre râul Mureș și *parcanele* Oradea și Solnoc, care țineau de *vilaietul* Transilvaniei. Astfel, gaziii “s-au săturat cu avuțiile și cu prizonierii din împrejurimi⁵³. La 4 septembrie a fost cucerit *Solnocul*. Asediul cetății *Eger* (Erlau), început la 9 septembrie, s-a prelungit mult, datorită rezistenței eroice a apărătorilor în frunte cu Ștefan Dobó.

După ocuparea Banatului de șes cu puternica sa cetate Timișoara și cu celelalte amintite, s-a organizat o nouă unitate militară-administrativă, un *vilaiet* (*Temeșvar vilayeti*) sau pašalâc, separat de cel cu centrul la

⁴⁷ *Cronici turcești*, p. 286.

⁴⁸ A. Decei, *op. cit.*, p. 195.

⁴⁹ *Cronici turcești*, p. 276.

⁵⁰ *Cronici turcești*, p. 539.

⁵¹ *Cronici turcești*, p. 277, 287, 415; Csörtan Ferenc, *Ozsmán építészeti a temesvári vilájet területén*, în *A hódoltság kutatása (Opuscula Hungarica III)*, Budapest, 2002, p. 177-184.

⁵² *Cronici turcești*, p. 276.

⁵³ *Cronici turcești*, p. 287.

Buda, în frunte cu un beglerbeg (*beylerbeyi*) cu rang de pașă, uneori și de vizir. Primul *valiu* sau beglerbeg de Timișoara a fost *Gazi Kasım-pașa*, care fusese mai înainte beglerbeg de Buda. Vilaietul a fost împărțit de la început în patru sangeacuri, în frunte cu sangeacbei: *Timișoara*, *Lipova*, *Cenad* și *Moldova*, împărțite la rândul lor în unități mai mici, numite cercuri (*nahia*). Mai târziu, li s-au adăugat sangeacurile *Gyula (Güla)* și *Ineu (Yanova)*, la începutul secolului al XVII-lea, iar Evlia Celebi le amintește la 1660 și pe cele de *Sebeș (Caransebeș)*, *Lugoj*, *Făget*, *Arad*, *Bečkerek*⁵⁴.

Campania din 1552 nu a fost una dintre cele mari, la care să fi participat însuși sultanul, de data aceasta interesat în pregătirea alteia împotriva Iranului. Deși nu viza direct Transilvania, la fel ca și aceea din 1541, ea a fost provocată de încercările de ieșire a acestei țări de sub obediența Porții. În tot cursul anului 1552, atât sultanul, cât și alți înalți demnitari, au adresat mai multe somații și amenințări stărilor din Transilvania pentru declanșarea unei mișcări antihabsburgice. Sultanul era dispus să renunțe la a-l mai susține pe principele Ioan Sigismund dacă acesta nu era agreat în țară, promițând stărilor dreptul de a alege principele (*libera electio*)⁵⁵.

Efectul presiunii otomane a început să se facă simțit după ocuparea Banatului. Chemările la revoltă adresate voievodului Andrei Bathori, nobililor, fruntașilor sași și secui împotriva lui Castaldo și a mercenarilor de sub comanda sa, care, neplătiți la timp și corespunzător, jefuiau sate și orașe, n-au rămas fără ecou. Noii voievozi Ștefan Dobó (eroul de la Eger) și Francisc Kendi s-au pregătit să intervină împotriva răsculaților întruniți în tabăra de la Iernut, în timp ce Petru Petrovici (revenit din Polonia și numit căpitan de Lugoj), căruia sârbii i-au promis 10.000 de lăncieri, iar secuii i-au promis ajutor, urma să declanșeze, împreună cu pașa Toygun de Buda, o campanie antihabsburgică în Partium. Domnul Moldovei Ștefan Rareș a trimis trupe în Ciuc și la Bistrița. Lui Ioan Sigismund i s-au oferit cetățile Lugoj și Caransebeș, cu haraciul lor de 3.000 de ducați, până la recuperarea Transilvaniei. Au existat și alte proiecte care vizau cucerirea Oradiei pentru Ioan Sigismund (1553), sau acordarea cetăților Timișoara și Lipova în cazul în care intervenția în Transilvania a pașalelor de Timișoara, Buda și Bosnia, împreună cu voievozii Moldovei și Țării Românești ar fi eșuat. Toate aceste proiecte, cât și altele, au rămas în fașă, turcii neavând capacitatea efectivă de a se angaja pe un front în Europa atâta timp cât erau angajați în războiul cu Iranul⁵⁶.

⁵⁴ A. Decei, *op. cit.*, p. 195.

⁵⁵ Cristina Feneșan, *Constituirea principatului*, p. 149-150.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 152-158.

La 29 mai 1555 s-a încheiat, la Amasya, pacea între Iran și Imperiul otoman. În această localitate au sosit solii lui Ferdinand de Austria, care i-au cerut sultanului suveranitatea asupra Transilvaniei, în schimbul unui haraciu annual de 10.000 de ducăți. Turcii n-au acceptat decât un armistițiu de câteva luni. Demobilizarea forțelor otomane de pe frontul oriental a încurajat spiritele și acțiunile antihabsburgice, grăbind desfășurarea evenimentelor. Dieta de la Târgu-Mureș din 23 decembrie 1555⁵⁷, a luat atitudine față de împotriva trupelor de ocupație imperiale. La 28 ianuarie 1556, în dieta de la Turda stările au hotărât ocuparea Transilvaniei pentru Ioan Sigismund Zápolya, pe care, de altfel aceleași stări l-au ales și l-au numit la 8 martie 1556, "principele și regele nostru"⁵⁸. La 25 februarie 1556 s-a dat ordin, din partea Porții de intervenție militară în Transilvania. Trupele conduse de Petru Petrovici și Melchior Balassa au pătruns în țară, majoritatea cetățivilor predându-se și pregătindu-se pentru primirea principelui care urma să se întoarcă din Polonia. La mijlocul lunii iunie 1556, Ferdinand l-a anunțat pe sultan că renunță la principat în favoarea lui Ioan Sigismund. De altfel, în 1556, după abdicarea fratelui său, împăratul Carol Quintul, Ferdinand a devenit împărat, iar problemele din Germania l-au îndepărtat, într-o oarecare măsură, de la politica ungaro-transilvăneană. Dar nici după încheierea păcii din 1562 cu turcii, deși i s-a impus, el nu s-a împăcat cu principele Ioan Sigismund.

Isabella și fiul ei Ioan Sigismund, în vârstă de 15 ani, însoțiți de o numeroasă escortă formată din polonezi, munteni și moldoveni, au intrat în Transilvania prin Maramureș și, la 22 septembrie 1556, se aflau deja la Cluj⁵⁹. Oștile domnilor români Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușeanul au intervenit în Transilvania la porunca sultanului și au alungat trupele imperiale, instalându-i pe principele Ioan Sigismund și pe regina Isabella la Alba Iulia, capitala țării. Printre primele măsuri ale reginei Isabella s-a numărat confirmarea lui Petru Petrovici în funcția de ban al Lugojului și Caransebeșului. Pentru ea și fiul său a cerut cedarea cetățivilor Lipova și Timișoara, fără rezultat însă, cu toate că în această problemă a intervenit la Poartă și ambasadorul Franței, aliata Turciei.

Ioan Sigismund și-a păstrat titlul de *rege*, sau de *rege ales*, sub numele de Ioan al II-lea, deși acesta nu i-a fost recunoscut nici de turci, nici de imperiali. Nu a fost încoronat niciodată, coroana regală aflându-se, de altfel, în mâinile Habsburgilor. În 1556, stările din Transilvania l-au ales

⁵⁷ Szilágyi S., *op. cit.*, nr. XXIII, p. 562-563; *Mon. Com. Regni Transylvaniae*, I, Budapest, 1875, p. 475.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. XXVII, p. 569-570; *Mon. Com. Regni Transylvaniae*, I, p. 481.

⁵⁹ A. Veress, *op. cit.*, p. 421-424; *Erdély története*, I, p. 436.

ca principe, iar sultanul Soliman Magnificul, prin *ahdnameul* (statut, legământ) din 1566, a recunoscut și consfințit oficial dreptul stărilor de a alege principele, care urma să fie confirmat de către Poartă prin trimiterea însemnelor puterii: “principe își va alege țara pe cine va dori, liber fiind în această și cercetându-ne și pe noi pentru a-l împodobi, voi trimite calul meu bun prevăzut cu toate <însemnele>, buzduganul, steagul, sabia mea împreună cu coiful împănat, pentru împodobirea lui”⁶⁰.

După moartea lui Ferdinand I (1564), conflictele între turci și Habsburgi au continuat. La începutul anului 1566, sultanul l-a somat pe împăratul Maximilian al II-lea să predea cetățile *Gyula*, *Eger* și *Szigetvár*, în caz de refuz va porni personal într-o campanie în Ungaria. În același an, trupele ardelenale ale lui Ioan Sigismund și cele ale pașei Hassan de Timișoara au ocupat de la imperiali cetățile *Ineu* și *Șiria*⁶¹. Când sultanul a plecat în campania din Ungaria, la 29 iunie l-a primit la Zemun, în cortul său, pe Ioan Sigismund, cu multă deferență, așezându-l pe un scaun aurit împodobit cu perle și promițându-i coroana pe care a purtat-o tatăl său. La 5 august, oastea de 100.000 de oameni, cu sultanul în frunte, a început asediul *Syigetvár*-ului, apărată de 2.500 de oameni sub comanda comitelui Nicolae Zrinyi. După 34 de zile de luptă, în 7 septembrie, când mai erau 600 de apărători, cetatea s-a predat⁶². În aceeași noapte a încetat din viață sultanul Soliman, la vârsta de 71 de ani, după ce a aflat că și cetatea *Gyula* a fost ocupată de către armata celui de al doilea vizir, Pertev-pașa.

Cucerirea Banatului și transformarea lui în pașalâc a schimbat substanțial mersul istoric al provinciei și a dus la integrarea acesteia în sistemul militar administrativ și economic al Imperiului otoman. Firește că nu este cazul și nici locul de a urmări în toată desfășurarea sa noua evoluție. Ne limităm la câteva observații de natură social-economică care au impus provinciei o direcție diferită de cea a Transilvaniei, cu care, anterior, era în strânse legături.

Dacă în alte provincii otomane economia urbană avea o tradiție îndelungată, în Banat predomină economia agrară, orașele nedepășind stadiul de târguri incipiente. Conform sistemului otoman, întreg pământul a trecut în proprietatea statului, adică a sultanului, care și-a oprit o parte din domenii, restul fiind dat spre folosul cultului religios (*vacuf*-uri), al dregătorilor (*hass*-uri, *ziamete*), al oștenilor (*timar*-uri date spahiilor sau timarioților). Marea aristocrație maghiară, proprietară de domenii, a

⁶⁰ Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului*, II, <Cluj, 1958>, p. 422.

⁶¹ *Cronici turcești*, p. 489-490.

⁶² A. Decei, *op. cit.*, p. 137.

dispărut treptat, pierind în timpul luptelor sau refugiindu-se în teritoriile neocupate. La început, turcii au căutat să păstreze unele relații de colaborare cu unii nobili lăsându-le proprietățile în schimbul unor obligații în produse și în muncă prestate de către iobagii acestora. În general relațiile cele mai strânse s-au încheiat cu nobilii reformați atât în Ungaria cât și în Banat, catolicii fiind partizanii Habsburgilor și considerați adversari redutabili. În curând, populația maghiară a dispărut aproape cu totul din teritoriile pašalâcului. *Raiava* o formau românii și sârbii, deși o bună parte dintre aceștia s-au refugiat în părțile estice și sudice ale Banatului, în teritoriile din preajma cetăților Lugoj și Caransebeș, care au aparținut Transilvaniei până la mijlocul secolului al XVII-lea. Cu timpul, *raiava* a abandonat tot mai mult agricultura în schimbul creșterii animalelor, întinsele pășuni și terenurile mlăștinoase care s-au lărgit încetul cu încetul, dând posibilitatea practicării pe scară largă a acestei ocupații.

Țăranii de pe timaruri erau la început liberi din punct de vedere juridic, însă legile sultanului Soliman Magnificul le-au îngrădit posibilitățile de plecare de pe un domeniu pe altul sau în orașe. Fugarii puteau să fie returnați și după 15-20 de ani. Erau obligați să nu lase loturile în paragină, ci să le cultive, iar dacă doreau să le părăsească trebuiau să-și găsească înlocuitori și să plătească în prealabil o sumă compensatorie. Țăranii erau obligați la 1/10 din produsele agricole și din animalele mici față de spahii care percepeau aceste redevențe în bani. Mai exista o taxă numită "banul miresei", dată cu ocazia căsătoriei, tinerii intrând, cu această ocazie, în rândul contribuabililor. Față de stat, cele mai apăsătoare erau muncile la întreținerea drumurilor, repararea fortificațiilor, construcția podurilor⁶³.

Publicarea mai recentă a unor importante documente din arhivele turcești privind Banatul sub dominația otomană (din păcate nu în cadrul istoriografiei românești) contribuie la o mai bună cunoaștere a problemelor legate de habitatul, demografia, eficiența economică a provinciei la începutul stăpânirii otomane⁶⁴. Sangiacatul de Cenad de pildă, avea 228 de sate și puste, unde sunt trecute numele tuturor bărbaților impozabili, precum și 31 de așezări care aparțineau unei fundații religioase de milostenie patronată de marele vizir Mehmed Sokollu (1565-1569). Se percepeau dări în bani, din capitație, zeciuiala din grâu, zeciuiala din oi, darea pe porci, darea pe albine, darea pe butoaie, darea pe sare, darea pe miere, darea pe lemne de foc și pe fână, darea pe cânepă și varză, darea

⁶³ T. Birăescu, *Banatul sub turci*, Timișoara, 1934, p. 30-34.

⁶⁴ Engel Pál, *A temesvári és moldovái szandszák törökör települései (1554-1559)*, Szeged, 1996, 187 pag.; Káldy-Nagy Gyula, *A Csánádi szandszák 1567. és 1579. évi összeírása*, Szeged, 2000, 274 pag.

pe măcinat, darea miresei, anumite amenzi. Din actele din 1575 și 1578 reiese că veniturile sangiacatului de Cenad erau de 240.000, respectiv 280.000 de *accele* (50 *accele* = 1 fl.), cele ale sangiacatului de Lipova erau de 311.423, respectiv 305.193 *accele*, iar ale celui de Gyula, de 330.000, respectiv 350.000 *accele*. În primul an, adică în 1552, aflat în fruntea pașalâcului Timișoarei, Kasım-pașa avea un venit de 800.000 *accele*, adică 16.000 florini⁶⁵. Cele câteva exemple par edificatoare pentru posibilitățile ce le oferă aprofundarea cunoașterii, pe bază de noi documente, a unei perioade istorice dintr-o provincie românească care și-a găsit o mai mică aplecare spre cercetare din partea istoriografiei noastre.

THE CONQUEST OF BANAT BY TURKS AND ITS TRANSFORMATION IN TURKISH PROVINCE (1552) (Abstract)

The work recalls the events which lead to the conquest of town Timișoara and the Banat by Turks 450 years ago, and the transformation of Banat in Turkish province (*vilaiet*) for more than 166 years.

The author starting to analyze the causes of this event from the crisis of the Hungarian Kingdom after Ludovic's the IInd defeat and death in the battle with the Turks in Móhacs (1526). The following stubborn dynastic fights grouped the political forces of the country around the two candidates to the Hungarian throne, Ferdinand of Austria and Ioan Zápolya, and made easy the share of the Turks. In 1541 the campaign of the Sultan Soliman succeeded to defeat the forces of Ferdinand and made the Central Hungary a Turkish province (*vilaiet*). The North – West of Hungary reminded under Habsburg rule and the emperors took the name of kings of Hungary. The zone of South of Tisa, means Transylvania, Banat and Partium, became a self – governing principality leading by Ioan Zápolya, vassal to the Sublime Porte.

Taking again the fights between Ferdinand and Zápolya, the temporary victory of Austrian troupes which occupied Transylvania by general Giovanni Castaldo in 1551, non – payment of the tribute to Turks, determined the Sublime Porte to begin a military campaign in 1551 and 1552. The Banat was conquered and became a Turkish province (*vilaiet*).

The South part of Banat, around Lugoș and Caransebeș fortresses, reminded under Transylvanian rule till 1658. These areas had a particular development till 1718 and were the scene of the fights between Turks and Christians.

⁶⁵ Káldy-Nagy Gyula, *op. cit.*, p. 7-11.